

УМОВИ ТА ФАКТОРИ ПОШИРЕННЯ СЕПАРАТИСТСЬКИХ НАСТРОЇВ В УКРАЇНІ: ЕТНОНАЦІОНАЛЬНИЙ АСПЕКТ

Павлятенко О. В.,

аспірант

Національного інституту стратегічних досліджень

У статті аналізується конфліктний потенціал етнонаціональних відносин в Україні, який в умовах суспільно-політичних трансформацій використовується зовнішніми акторами задля деструктивного впливу на внутрішньополітичну ситуацію у країні. Одним з основних механізмів дестабілізації у сучасних умовах стає поширення інспірованих ззовні сепаратистських настроїв в областях компактного проживання національних меншин.

В статье анализируется конфликтный потенциал этнонациональных отношений в Украине, который в условиях общественно-политических трансформаций используется внешними акторами для деструктивного влияния на внутриполитическую ситуацию в стране. Основным механизмом дестабилизации в современных условиях становятся инспирированные внешне сепаратистские настроения в областях компактного проживания национальных меньшинств.

The article analyzes the conflict potential of ethnonational relations in Ukraine, which in the conditions of socio – political transformations Ukraine, is used by neighboring states for the purpose of destructive influence for political situation in the country. One of the main mechanisms of destabilization in present-day is the spread of separatist sentiments inspired from the outside in the areas of compact residence of national minorities.

Ключові слова: етнонаціональна політика, сепаратизм, національні меншини, етнополітична безпека.

Постановка проблеми. Протидія сепаратистським тенденціям в Україні неможлива без дослідження етнонаціонального складу та динаміки етнополітичного розвитку регіонів нашої держави. Мінімізація конфліктогенного потенціалу міжнаціональних відносин у поліетнічній Україні є важливою частиною заходів щодо забезпечення державного суверенітету та територіальної цілісності нашої держави. Так, Стратегією національної безпеки та оборони серед актуальних загроз національній безпеці названо дії, спрямовані на розпалювання міжетнічної, міжконфесійної, соціальної ворожнечі та ненависті разом з розвідувально-підривною і диверсійною діяльністю, сепаратизмом і тероризмом, створенням і всебічною підтримкою, зокрема військовою, маріонеткових квазідержавних утворень на тимчасово окупованій території частини Донецької та Луганської областей [1].

Питанню етнополітики присвячено дослідження багатьох вітчизняних науковців – етнологів, політологів, істориків, філософів, соціологів, які розуміють актуальність даної проблематики, зважаючи на те, що Україна є поліетнічною та мультикультурною країною, в якій стабільність національної безпеки неможлива без її етнополітичної складової. Остання ж визначається як захищеність від внутрішніх та зовнішніх загроз, стійкість до несприятливих впливів зсередини та ззовні, забезпечення таких умов, які б гарантували існування та всебічний розвиток кожної особи, незалежно від її етнічного походження і рівня розвитку суспільства та держави, не беручи до уваги загальну кількість і чисельність етноспільнот [2, с. 8]. Серед дослідників етнонаціональної сфери варто згадати Ю. Римаренка, В. Євтуха, О. Антонюка, А. Дегтеренко, К. Галушко, О. Майбороду, В. Наумко, В. Ребкало, М. Степико, В. Трошинського, К. Чернова. Проблеми сепаратизму, зокрема етнічного, стали предметом досліджень М. Басараба, В. Горенкіна, Н. Горло, В. Дівак, В. Панібудьласка.

Мета статті – аналіз конфліктного потенціалу етнонаціональних відносин в Україні та основних механізмів дестабілізації в областях компактного проживання національних меншин.

Виклад основного матеріалу. Зі здобуттям незалежності, етнополітична сфера суспільного буття проходила своє становлення в умовах переходу від тоталітарної радянської до демократичної та правової держави. Проте новою тенденцією етнополітичних процесів в Україні є їхня трансформація під впливом зовнішніх акторів, які використовуючи деструктивні механізми впливу, намагаються

дестабілізувати внутрішньополітичну ситуацію у країні. Такими центрами впливу стали ревізійністсько налаштована Російська Федерація та радикальні політичні сили Угорщини та Румунії, які, апелюючи до минулого та часів перебування територій України в їх складі, намагаються надати сепаратизму нового звучання.

Після розпаду СРСР сепаратистські тенденції в Україні мали короткостроковий та маргінальний характер, активізуючись у періоди внутрішньополітичних криз, економічної, соціальної нестабільності, що призводило до поляризації суспільних настроїв та загострення боротьби за розподіл владних ресурсів у державі. Етнонаціональні відносини стали тим слабким місцем, конфліктогенний потенціал яких отримав інформаційну, політичну, фінансову підтримку зацікавлених країн. Відповідно до даних Всеукраїнського перепису населення 2001 року, на території України проживає близько 130 національностей і народностей. Чисельність українців становить 77,8%, а до найбільших етнічних груп належать – росіяни (17,3%), білоруси (0,6%), молдовани (0,5%), кримські татари (0,5%), болгары (0,4%), угорці, румуни, поляки (0,3%), вірмени, греки, татари, євреї (0,2%), цигани, азербайджанці, грузини, німці, гагаузи (0,1%) та інші народності (0,4%). Українці за чисельністю переважають в усіх областях країни (за винятком АРК, де майже дві третини населення становлять росіяни, а частка українців не перевищує 25%). Найбільшими регіонами компактного проживання українців (90%) є Західний та Центральний, окрім Закарпатської та Чернівецької областей. Суміжні області Східного та Південного регіону населяють близько 75-80% українців. Частка ж останніх має тенденцію зменшуватись до 60% лише у двох областях Донбасу, де проживає одна третя росіян України, та Одеській області. Найкомпактнішими областями розселення росіян є Дніпропетровська, Донецька, Запорізька, Луганська, Одеська і Харківська області та територія Автономної Республіки Крим, де їхня частка становила від 18% у Дніпропетровській до майже 39% у Луганській областях [3].

Зважаючи на такі особливості національного складу населення, протягом 2000-х років деякі дослідники та науковці говорили про можливі ризики та небезпеки для України. В. Дівак вказувала на існування окремих регіонів із потенційними, але латентними проявами сепаратизму, до яких відносила Автономну Республіку Крим, Закарпаття, Донбас, Північну Буковину. Серед причин його появи наголошувалось на існуванні певних «регіональних ідей», які складаються з історичних традицій, мовних діалектів, особливостей економічного розвитку, культурно-історичних факторів. За певних умов вони стають базовими для вимог сецесії та автономії у державі. Також до факторів можливої дезінтеграції дослідниця відносила: ігнорування центральною владою об'єктивної логіки історичного розвитку України та інтересів населення різних регіонів; відсутність цілісного національного проекту розвитку, що змушує регіони формувати «власні» проекти; наявність соціально-економічних диспропорцій регіонального розвитку [4, с. 627].

На підтвердження вищесказаного варто навести дані соціологічного дослідження, проведеного Фондом «Демократичні ініціативи ім. Ілька Кучеріва». Так, у 2013 році значна частина населення (32%) вважала, що між західним і східними регіонами України існують глибокі політичні суперечності, мовні та соціокультурні відмінності, економічні диспропорції, що у перспективі можуть призвести до роз'єднання і створення своєї держави або ж входу до складу іншої. Найбільше до такої думки схилились на Донбасі (58%) та на Півдні (48%), найменше Центрі (20%) та Заході (20%) [5].

Як видно з наведених даних, подібна позиція була притаманна Південно-східному регіону, в якому проживає найбільша частка етнічних росіян. Саме вони стали об'єктом маніпулятивних технологій та сприяли підвищенню рівня сепаратистських настроїв серед населення. В інтерв'ю 2015 року голова Служби Безпеки України Василь Грицак заявив: «Ми локалізували терористів на території зони АТО, але у той же час, сепаратизм, керований Москвою, поширюється на інші регіони України. Можу сказати, що «гарячими точками» насамперед можна назвати Одеський регіон, Харків, Запоріжжя, Херсонську і Миколаївську області. Ми фіксуємо прямі та непрямі контакти безпосередніх виконавців як з організаторами цих заходів на цих територіях, так і з їхніми російськими господарями» [6].

До «гарячих точок» також можна віднести й Закарпатську та Чернівецьку області, які межують з Угорщиною та Румунією. Найбільші компактно розселені угорська та румунська національні меншини та впливи, яких вони зазнають ззовні, створюють певну етнополітичну напругу у регіоні.

Отже, вищезазначені області утворюють собою зону нестабільності на етнонаціональній карті України, територія яких може стати плацдармом для подальшої радикалізації та поширення сепаратистських настроїв, що є одним з інструментів гібридної війни РФ проти України. Завдання останньої були озвучені генералом В. Герасимовим на підсумковій конференції Академії воєнних наук у 2016 році, а саме «досягнення політичних цілей з мінімальним збройним впливом на противника, які повинні досягатись насамперед шляхом воєнного та економічного потенціалу противника, інформаційно-психологічного тиску, активній підтримці внутрішньої опозиції, партизанських та диверсійних методів» [7].

Отже, сепаратизм став довгостроковою етнополітичною технологією підривання української державності, що почала реалізовувати себе сповна на Донбасі у 2014 році. Згідно з результатами загальнонаціонального опитування населення, проведеного з 16 по 30 березня 2014 р., ідею створення

незалежної держави на основі південно-східних областей на Донбасі підтримувало 18%, а ідею відокремлення південно-східних областей та їх приєднання до Росії – 27% населення Донбасу [5].

Відцентрові тенденції на Донеччині беруть початок ще з 1990-х років. Саме тоді там починають з'являтися українофобські громадські організації та рухи, які пропагували ідеї федералізації та більшої господарсько-економічної самостійності. Ігнорування центральною українською владою регіонального політичного дискурсу, в якому домінували проросійсько налаштовані «Інтернаціональний рух Донбасу», «Рух за відродження Донбасу», «Слов'янська партія», «Донбаська Русь», «Родина», «Союз», «Партія регіонів» і мафіозні угруповання, що перебрали на себе роль політичної еліти, поступово формували у свідомості населення стереотип щодо своєї регіональної виключності та приналежності до «руського міра». Деякі з них виступали за інтеграцію нашої країни до нового союзу з Росією та Білорусією і водночас проти її входження до європейських та євроатлантичних структур, за підвищення статусу російської мови та проти розширення сфери застосування української, за збереження у релігійному просторі України домінування структур Московського патріархату та проти автокефалії української православної церкви й поширення впливу української греко-католицької церкви [8, с. 634].

З підтвердженням Україною свого західноєвропейського вектора розвитку, після подій Помаранчевої революції у 2004 році, антиукраїнська діяльність у регіоні починає активізуватись. Розіграш нинішньої сепаратистської карти став можливий завдяки низці факторів, найвагомішими серед яких були: формування власного медіапростору, розпалювання ностальгічних настроїв за радянським минулим, насадження ідеології «руського міра», нагнітання страхів, підпільна, а подекуди й відкрита діяльність агентів, публічний дискурс регіональних еліт у поєднанні з агресивними інформаційними операціями [9, с. 100].

Наступним етапом гібридної агресії, після незаконної анексії Криму, мало бути створення республіки «Новоросія», куди мали б увійти Донецька, Луганська, Одеська, Миколаївська, Херсонська, Запорізька, Дніпропетровська та Харківська області, про що неодноразово у своїх виступах та інтерв'ю згадував президент РФ Володимир Путін.

Як зазначає керівник Центру військово-політичних досліджень групи Інформаційний опір Дмитро Тимчук, найнестабільнішими областями Південно-східного регіону є Одеська та Харківська області [10]. Висока частка етнічних росіян та проросійська позиція регіональних еліт створюють там сприятливу ситуацію для розхитування стабільності у регіоні.

У 2014 році була опублікована стаття депутата Опозиційного блоку Сергія Ківалова, в якій він обґрунтовував необхідність прийняття Конституції для Одеської області та «створення конституційної автономії з центром в Одесі й повноваженнями не меншими, ніж в Автономній Республіці Крим, а у ключових питаннях ще й ширшими... Потрібен свій парламент, лідер, що буде відповідальним насамперед перед мешканцями Одещини, право вето стосовно міжнародних угод України, прибуткових статей державного бюджету, податків та зборів (зокрема території та населення області)» [11].

У 2015 році в Одеській області співробітники СБУ запобігли спробі розповсюдження сепаратистського руху Народна Рада Бессарабії. Куратором організації був громадянин РФ, экс-керівник підрозділу «міністерства держбезпеки Придністровської Молдавської республіки», що відповідав за комунікацію між ФСБ та її українськими членами. Так, у місті Білгород-Дністровський на з'їзді Народної Ради Бессарабії було проголошено про намір створення Буджакської республіки, до складу якої мали увійти 7 районів Одеської області та Гагаузія (автономне територіальне утворення у Молдові). У Декларації «Про створення Бессарабської республіки Буджак» зазначається, «що вона об'єднає під своєю юрисдикцією: Болградський, Ізмаїльський, Татарбунарський, Тарутинський, Ренійський, Арцизький, Біляївський райони Одеської області та Гагаузію» [12].

Для Харківської області характерними є прояви побутового сепаратизму, що пояснюється спільністю кордону з Росією (протяжність 300 км) та наявністю сотень договорів про співробітництво із сусідніми російськими областями у різних сферах – від оздоровлення спільного басейну річки Сіверський Донець до досліджень у сфері ядерної фізики, спільних проектів на зразок міжнародного аеропорту на кордоні Харківської та Білгородської областей. Таке тісне економічне, соціально-культурне співробітництво сформувало у певній частини мешканців області уявлення про «дружній братський народ» та зробило їх сприйнятливими до російської пропаганди.

Потенційно нестабільним в етнополітичному плані є Закарпаття, яке межує з Угорщиною, сучасні геополітичні стратегії якої посилаються до періоду входження українських земель до складу Австро-Угорської імперії. У 2011 році на честь свого головування в Європейському Союзі угорці розгорнули мапу, на якій їх країна зображалась у кордонах, що існували до підписання Тріалонського мирного договору 1920 року, коли до її складу входили частини земель Австрії, Словаччини, України, Румунії, Сербії, Хорватії та Словенії [13].

Згідно з переписом населення 2001 року, на Закарпатті проживає біля 100 національностей, серед яких українців – 80,5%, угорців – 12,1%, румунів – 2,6%, росіян – 2,5%. Найчисельніша угорська громада проживає у Берегівському (80,2%), Ужгородському (36,5%), Виноградівському (26,3%),

Мукачівському (13,8%) районах області [3]. Неодноразово лунали думки, що зазначені райони мали б утворити так званий Притисянський автономний округ. У жовтні 2013 року на форумі у Береговому про це заявив депутат Європарламенту від угорської ультраправої націоналістичної партії «Йоббік» Бела Ковач [14].

Подібні заяви прозвучали у 2014 році й від прем'єр-міністра Віктора Орбана: «Угорці, які живуть у Карпатському регіоні, мають право на подвійне громадянство, на права національної спільноти й на автономію» [13]. Цей виступ став реперною точкою для втілення концепції Угорщини як національної держави (nation state). Проте, попри подібні заяви, які часто є частиною електоральної риторики, більш реальною є вимога відновлення Притисянського виборчого округу, що існував до змін виборчого законодавства України у 1998 році. Це дозволило б угорській меншині обирати свого мажоритарного представника до парламенту, отримавши таким чином певний елемент політичної автономії.

Загалом же, у взаємовідносинах з Україною Угорщина зосереджує увагу на трьох напрямках: фінансова підтримка національної культури та освіти угорської меншини Закарпаття, подвійне громадянство та політичне представництво етнічних угорців в органах державної влади. Активними акторами, які представляють інтереси угорської меншини в Україні та підтримуються офіційним Будапештом, є громадсько-політичні організації КМКС («Товариство угорської культури») та УМДС («Демократична спілка угорців»), які об'єднавшись на місцевих виборах у 2015 році, набрали більше ніж 8%.

Резонансним у квітні 2015 року став проект документу депутатів області «Про звернення Закарпатської обласної ради щодо внесення змін до Конституції України та законів України з метою надання широких адміністративних і фінансових повноважень органам місцевого самоврядування», в якому згадуються результати обласного референдуму 1 грудня 1991 року, на якому 546 450 виборців або 78,6%, віддали свої голоси «за» проголошення Закарпатської області України спеціальною самоврядною територією, як суб'єкта у складі незалежної України [16].

Варто зазначити, що загострення сепаратистського питання на Закарпатті є одним з інструментів, який також використовується РФ задля дестабілізації внутрішньополітичної ситуації в Україні. Поруч з «угорським питанням», відбуваються спроби активізації питання «русинського сепаратизму», який ґрунтується на твердженнях про мовно-культурну та історичну особливість русинів. Так, у 2015 році у прес-центрі «Нове Закарпаття» відбувся круглий стіл, на тему, які ще «окремі райони» України можуть вимагати «особливого статусу», де обговорювались ідеї, що Закарпаття, Галичина та Буковина при створенні нового адміністративного поділу можуть утворити єдину територіальну одиницю, адже вони колись разом перебували у складі Австро-Угорської імперії та йменувались одним русинським народом [15].

Етнічне розмаїття Північної Буковини, на якій проживають представники 69 національностей, також підсилює конфліктний потенціал регіону. Найчисельнішою меншиною, що компактно розселена у Герцаївському, частині Сторожинецького, Глибоцького, Новоселицького районів Чернівецької області є румунська – 12,5%. Дещо меншими є молдовська – 7,3%, російська – 4,1%, польська – 0,4%, білоруська – 0,2%, єврейська – 0,2% національні меншини [3]. Особливо загострює етнополітичну ситуацію у регіоні географічна близькість Чернівецької області з Румунією, що призводить до проявів румунофільства та політизації румунського питання.

Частиною передвиборчої риторики певних політичних сил сусідньої держави є ідея про відновлення історичної справедливості – повернення до складу «Великої Румунії» Молдови та частини Чернівецької та Одеської областей. Також порушується питання законності українсько-румунських кордонів, які начебто не гарантовані міжнародними договорами (хоча вони закріплені у таких міжнародно-правових актах, як Паризька мирна угода 1947 р., Гельсінський заключний акт 1975 р., Паризька хартія для нової Європи ОБСЄ 1990 р.) і тому можуть бути переглянуті. Мотивується це тим, що Україна на той час, коли були підписані ці документи, не була суб'єктом міжнародного права і не брала участі в їх підписанні [17, с. 113].

Сьогодні «агентами румунського впливу» на Північній Буковині є громадські організації та об'єднання, що фінансуються та підтримуються ззовні – «Румунська спільнота України», «Асоціація румунів Буковини», «Румунська культурна фундація», рух «За Бессарабію та Буковину», «Герцаївський край». Їхня діяльність полягає в організації культурних, політичних, гуманітарних акцій на підтримку румунської меншини в Україні, а також контроль за дотриманням прав етнічних румунів та вимога щодо їх активнішої підтримки владними структурами Румунії [17, с. 114]. Остання ж полягає у видачі румунських паспортів, власниками яких за неофіційною інформацією сьогодні є до 50 тисяч мешканців Закарпаття, Чернівецької та Одеської областей. Документ можна отримати, подавши підтвердження, що до 1940 року хтось із родичів мешкав на території Румунії, та скласти іспит на мінімальний рівень знання мови. Мовне питання ж останнім часом набуває нового конфліктного відтінку та використовується антиукраїнськими політичними силами. 17 жовтня 2017 року у Чернівцях був організований пікет проти прийняття мовного закону, учасниками якого стали мешканці Буковини, що скандували з румунськими прапорами у руках.

Висновки. Отже, відсутність чіткої та виваженої етнонаціональної політики в умовах суспільно-політичних трансформацій та деструктивних впливів сусідніх держав можуть стати факторами, які призведуть до активізації сепаратистських настроїв у державі. До потенційних джерел нестабільності на етнополітичній карті сучасної України можна віднести області Південно-східного регіону, Закарпаття та Північну Буковину. Прикордонне положення та політизація етнічних меншин, конфліктний потенціал яких живиться та підтримується ззовні, у перспективі можуть призвести до політичної дезінтеграції України. Відтак, актуальним є дискурс щодо вироблення механізмів запобігання та боротьби з сепаратизмом як частини етнонаціональної політики задля забезпечення територіальної цілісності нашої країни.

Література:

1. Стратегія національної безпеки України. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/287/2015>
2. Вавринчук М. Етнополітична безпека у системі національної безпеки України на етапі сучасного державотворення: монографія. К.: Правова єдність, 2009. С. 8.
3. Національний склад населення України та його мовні ознаки. За даними Всеукраїнського перепису населення 2001 року. К.: Держкомстат, 2003. 245 с.
4. Дівак В. Деякі проблеми реформування адміністративно-територіального устрою та регіоналізація України. Держава і право. 2009. № 45. С. 627.
5. Чи властиві українцям настрої сепаратизму – загальнонаціональне опитування // Фонд «Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва». URL: <http://dif.org.ua/article/chi-vlastivi-ukraintsyam-nastroi-separatizmu-zagalnonatsionalne-opituvannya>
6. Грицак: РФ підживлює сепаратизм у низці регіонів. URL: <http://www.pravda.com.ua/news/2015/07/5/7073525/>.
7. Горбулін Володимир «Гібридна війна як ключовий інструмент російської геостратегії реваншу». URL: <http://gazeta.dt.ua/internal/gibridna-viy-na-yak-klyuchoviy-instrument-rosiyskoyi-geostrategiyi-revanshu-.html>
8. Лойко Л. Громадські організації етнічних меншин України: природа, легітимність, діяльність: монографія. К.: Фоліант, 2005. 634 с.
9. Павлятенко О. В. Витоки регіонального сепаратизму на Донбасі. Дні науки філософського факультету, 2016. Матеріали доповідей та виступів Міжнародної наукової конференції. Ч.9 / редкол.: А.Є. Конверський. К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2016. 279 с.
10. Найнестабільнішими регіонами залишаються Одеська і Харківська області. URL: <https://ukr.media/ukrain/251501/>
11. Сергей Кивалов – главный сепаратист Одессы. URL: https://antikor.com.ua/articles/9188sergej_kivalov__glavnyj_separatist_odessy
12. Буджакская республика. В Украине начался парад суверенитетов. URL: <http://informburo.dn.ua/cgi-bin/iburo/start.cgi?info52=2914>
13. Сепаратизм по-закарпатськи. Чи хоче Угорщина забрати собі частину України. URL: <https://tsn.ua/ukrayina/separatizm-po-zakarpatski-chi-hoche-ugorschina-zabрати-sobi-chastinu-ukrayini-947597.html>
14. Бейла Ковач заявляє, що Україна не буде в ЄС без Притисянського округу на Закарпатті. URL: <http://www.mukachevo.net/ua/news/view/81604>
15. Закарпаття, Галичина та Буковина утворюють єдину територіальну одиницю? URL: <http://ua-reporter.com/novosti/167668>
16. Про звернення Закарпатської обласної ради про внесення змін до Конституції України та законів України з метою надання широких адміністративних і фінансових повноважень органам місцевого самоврядування. URL: <http://zakarpat-rada.gov.ua/normatyvni-dokumenty/rishennya-rady/vii-sklykannya/3-sesiya-i-zasidannya-05-04-2016/>
17. Сліпецька Ю. Північна Буковина: конфліктний потенціал у контексті соціополітичного розмежування в Україні. Вісник ХНУ ім. В. Н. Каразіна, серія «Питання політології». 2015. Вип. 28. С. 111-117.